

*Велеонін Олексійович Кохановський,
аспірант кафедри цивільного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

УЧАСНИКИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ТУРИЗМУ

В умовах входження України у ринкове світове співтовариство, починаючи з 90-х років минулого століття, надзвичайно актуалізувалися питання правового забезпечення розвитку туризму і туристичного бізнесу, визначення прав учасників туристичних відносин. «Сучасна індустрія туризму є однією з найбільш високоприбуткових і динамічних галузей світового господарства. <...> За прогнозами спеціалістів XXI століття стане століттям туризму» [1, с. 3].

У сучасному світі туризм вважається одним із найбільш помітних суспільних феноменів, який органічно поєднує у собі не лише могутню індустрію, яка виготовляє різний туристичний продукт, що поєднує традицію і гостинність, ринковий простір і рекреаційну сферу людського життя, а й створює добробут, нові суспільні відносини, які потребують дотримання прав та інтересів усіх його учасників, цивілізованих приватноправових інструментів регулювання і захисту. Звідси – актуальність дослідження не лише традиційних цивільно-правових відносин у сфері туризму, спрямованих на забезпечення основної мети – задоволення потреб туриста, з'ясування особливостей туристичного бізнесу, який загострює актуальність подальшого розвитку договірних відносин між туроператорами, турагентами та іншими учасниками туристичних відносин.

Як явище глобалізованої економіки туризм досліджується сьогодні у філософському, економічному, географічному, історичному, політологічному, культурологічному, соціологічному, релігієзнавчому і, звичайно, правовому вимірі. Втім, найбільший інтерес нині викликають питання правового регулювання відносин у сфері туризму, зокрема, зростає потреба у формуванні нових теоретичних і практичних підходів до забезпечення стабільності цивільних правовідносин у туристичній діяльності, яка переважно залежить від реалізації взаємних прав і обов'язків учасників відповідних відносин, а також які виникають у сторін договірних відносин у галузі туризму. Поряд із приватноправовим походженням відносин у сфері туризму, які базуються на положеннях про предмет, метод, систему і принципи цивільного права, суб'єктний їх склад, особливості зобов'язальних і договірних відносин, реалізацію і захист особистих немайнових і майнових прав їх учасників, не слід забувати також про їх публічно-правову складову, яка пов'язана з державно-правовим регулюванням питань ліцензування туристичної діяльності, забезпеченням безпеки у зазначеній сфері та низкою інших питань. Вагома роль належить і міжнародно-правовим актам і договорам у туристичній діяльності. Необхідно, крім того, на нашу думку, привести положення Закону України від 15 вересня 1995 р. «Про туризм» (далі – Закон) [2] у відповідність до норм Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [3], зокрема, щодо назви, змісту, істотних умов договорів у сфері туризму. Все зазначене пояснює необхідність формування відповідного законодавчого масиву, розробленого на підґрунті цивільно-правової доктрини і з урахуванням потреб практики.

Окремі спеціальні проблеми цивільно-правового регулювання відносин у сфері туризму були предметом досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких: М. Агарков, М. Брагінський, В. Вітрянський, Я. Вольвач, Г. Дербург, Г. Жарков, О. Іоффе, М. Кампоф, В. Кифяк, С. Максименко, Ю. Мігущенко, Л. Савенко, В. Чуднов, Р. Шабров, О. Штогрин та ін. На рівні вітчизняних дисертаційних досліджень періоду незалежності України слід назвати праці О. Серьогіна «Правове регулювання міжнародних туристичних відносин» і М. Гудими «Захист прав споживачів за договором про надання туристичних послуг».

Для написання статті використані також дослідження проблем туризму і туристичного бізнесу спеціалістів різних галузей науки, які допомогли з'ясувати питання змісту низки понять і процесів, зокрема, це праці вітчизняних і зарубіжних вчених: В. Абрамова, А. Александрової, Н. Алешугіна, С. Бондар, В. Гуляєва, Т. Григор'євої, В. Дудко, Л. Дядечка, Т. Дьорової, І. Зоріна, О. Зеленської, П. Ковалю, О. Королю, О. Любіцевої, М. Мальської, Ю. Мігущенко, М. Михайловського, О. Пархоменко, В. Сеніна, О. Сліпушко, В. Смалія, М. Тонкошкура, Л. Устименка, В. Федорченка, Т. Фролової, В. Худо, В. Цибуха, В. Яременка та ін.

Слід однак зазначити, що залишається невирішеною низка теоретичних і практичних питань, які стосуються проблем самого поняття туризму в праві, класифікації його видів з метою правового врегулювання, предмета договору про надання туристичних послуг, суб'єктного складу й учасників відносин у сфері туризму, прав і обов'язків сторін договору про надання туристичних послуг тощо. У статті вва-

жаємо можливим розглянути більш детально одну із зазначених проблем, яка стосується переліку і прав учасників цивільно-правових відносин у сфері туризму.

Мета статті полягає у виявленні низки теоретичних і практичних проблем, а також формуванні власних висновків і пропозицій щодо особливостей і закономірностей цивільно-правового регулювання відносин у сфері туризму з урахуванням специфіки їх учасників і надання пропозицій щодо підвищення його ефективності в Україні.

Переходячи до викладення основного змісту статті, перш за все, слід зазначити, що система правового регулювання туристичних відносин має свої важливі особливості. Так, туристичні відносини можна розглядати на двох рівнях. Йдеться про міждержавні відносини у галузі туризму, які відповідно до їх природи регулюються нормами міжнародного публічного права, і внутрішньодержавні відносини у галузі туризму, які підлягають як приватно-, так і публічно-правовому регулюванню національним правом окремих держав.

Загалом правове регулювання відносин, пов'язаних із виробництвом і споживанням туристичних послуг, полягає у впливі права на суспільні відносини, які виникають при їх наданні, за допомогою спеціальної системи юридичних засобів. Самі ж суспільні відносини, які складаються з приводу виробництва, реалізації і надання туристичних послуг, є досить різними й охоплюють різні сторони діяльності туристичних організацій. Зазвичай в них беруть участь фізичні особи (туристи), юридичні особи (туристичні організації, інші організації туристичного бізнесу та індустрії – безпосередні «виробники» туристичних послуг: перевізники, засоби розміщення, підприємства харчування тощо, а також держава в особі своїх органів).

Аналізуючи зміст і характер суспільних відносин, які виникають при виробництві і наданні туристичних послуг, спеціалісти у сфері публічного права виокремлюють такі групи правовідносин, які підлягають державно-правовому впливу [4, с. 1317–1325; 5]. Перша група правовідносин, на їхню думку, пов'язана з публічною організацією діяльності юридичних осіб й індивідуальних підприємців у сфері туризму. До другої групи пропонується відносити економічні, майнові правовідносини між суб'єктами туристичної індустрії, які виникають з приводу надання туристичних послуг [5].

На думку науковців, юридична природа правовідносин, які виникають у процесі виробництва і надання туристичних послуг, визначає характер їх правового регулювання [6, с. 176]. Отже, слід врахувати, що правове регулювання цих відносин має комплексний характер і поєднує в собі як приватноправові, так і публічно-правові способи регулювання.

На нашу думку, основою сучасного правового регулювання відносин індустрії туризму є норми цивільного права, оскільки саме вони опосередковують відносини товарно-грошового обігу у цьому виді відносин. Втім, цивільно-правове регулювання відносин, суб'єктом яких є туристичні організації (туроператори, готелі, перевізники), має певну специфіку, яка обумовлена тим, що туризм є також і частиною соціальної сфери, оскільки створює умови для зміни видів діяльності і відпочинку, сприяє збереженню здоров'я населення, формує загальноосвітній і культурний рівень нації тощо. Саме тому в цивільно-правових нормах втілено фактично елементи публічно-правового регулювання, оскільки все ж таки певною мірою присутня імперативність приписів. Для сучасного туристичного бізнесу, індустрії туризму це стало об'єктивною необхідністю, що пояснюється переважно суспільними інтересами. Тому за допомогою елементів публічно-правового механізму регулювання можна більш ефективно забезпечити як виконання суб'єктами туристичної індустрії своїх публічних обов'язків, так і соціальну захищеність туристів.

Звертаючись до проблем учасників відносин, що виникають при здійсненні туристичної діяльності, законодавець у ст. 5 Закону називає учасниками юридичних і фізичних осіб, які створюють туристичний продукт, надають туристичні послуги (перевезення, тимчасового розміщення, харчування, екскурсійного, курортного, спортивного, розважального та іншого обслуговування) чи здійснюють посередницьку діяльність із надання характерних та супутніх послуг, а також громадяни України, іноземці чи особи без громадянства (туристи, екскурсанти, відвідувачі та інші), в інтересах яких здійснюється туристична діяльність. Виходячи із цього, аналіз суб'єктного складу цивільних правовідносин у сфері туризму і туристичного бізнесу слід починати з найважливішого їх учасника – туриста, або замовника туристичних послуг, якщо говорити про договірні відносини, чи споживача, якщо мати на увазі законодавство про права споживачів, яким є і турист. Відповідно до ст. 1 Закону турист – це особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін. Правовий статус цього суб'єкта правовідносин досі до кінця не з'ясований і традиційно, вже протягом тривалого часу, викликає дискусії в наукових колах. У зв'язку з тим, що й досі не опрацьовано чіткого єдиного розуміння суті туризму, туристичних послуг, туристичного продукту і туристичної діяльності, залишається до кінця нез'ясованим і питання – хто є туристом.

У науковій літературі і законодавствах різних країн, міжнародних актах запропонована значна кількість визначень туриста, споживача туристичних послуг, які пов'язані також зі спрямованістю нормативно-правових актів, у яких вони трапляються. Специфічні визначення пропонує і практика.

На сучасному етапі стверджується, що у міжнародній практиці широко використовують визначення, вироблене Міжнародною конференцією зі статистики подорожей і туризму (Оттава, 1991 р.) і схвалене Світовою організацією торгівлі та Статистичною комісією Організації Об'єднаних Націй. Відповідно до нього *турист* – це особа, яка подорожує і перебуває в місцях, що знаходяться за межами її звичайного середовища, терміном не більше 12 місяців з будь-якою метою, крім заняття оплачуваною діяльністю у місці відвідування [7, с. 188–198].

Зарубіжні автори у своїх працях називають також шість основних вимірів, які описують термін «турист» змістовно. Це – постійність, добровільність, спрямування, відстань, періодичність і мета. Звідси визначення туриста виводиться із розуміння його як тимчасового мандрівника, який мандрує за власною волею заради задоволення від новизни і який набуває досвід у процесі відносно тривалої поїздки, що передбачає повернення у вихідний пункт [8, с. 529]. Це визначення справедливо, на нашу думку, піддається критиці через відсутність часових і просторових меж.

Всі наведені вище ознаки дозволили зробити висновок, що певні категорії відвідувачів не підпадають під дію вказаних ознак і, відповідно, не мають правового статусу туристів. Це, зокрема, маятникові і постійні мігранти, біженці і примусові переселенці, гастербайтери і фронтальєри, бомжі і кочівники, «челноки», представники дипломатичних структур, військові, етаповані ув'язнені, члени екіпажів суден, літаків, поїздів; учасники групових поїздок при здійсненні ночівель у транспортному засобі та низка інших [9].

На нашу думку, визначення туриста через поняття фізичної особи в Законі більш відповідає його розумінню і вказує на переважно цивільно-правову природу відносин у сфері туризму. Таким чином, можна взяти за основу досліджень у сфері туризму легальне визначення туриста у вітчизняному Законі.

Слід зазначити, що в літературних джерелах і періодичних виданнях активно обговорюються суттєві зміни, які відбулися за останні десятиліття у сфері регулювання відносин у сфері туризму, загалом у туристичній діяльності. Ці зміни зачепили всіх без виключення учасників туристичного ринку, але передусім – туроператорів, змінивши зміст і форми їх діяльності.

Стаття 5 Закону називає, окрім туриста, туроператора і турагента також інших суб'єктів підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг. Так, гіді – перекладачі, екскурсіводи, спортивні інструктори, провідники та інші фахівці туристичного супроводу – фізичні особи проводять діяльність, пов'язану з туристичним супроводом. Суб'єктами, які здійснюють та/або забезпечують туристичну діяльність, є також фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності та надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування тощо. Згідно ч. 3 ст. 5 Закону перелік посад фахівців туристичного супроводу та кваліфікаційні вимоги до них визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері туризму та курортів, за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері трудових відносин.

Підсумовуючи, можна сформулювати основні результати дослідження особливостей учасників цивільно-правових відносин у сфері туризму у власних висновках і пропозиціях.

Туризм у сучасних наукових працях вважається одним із найбільш помітних суспільних феноменів, який органічно поєднує у собі не лише могутню індустрію, яка виготовляє різноманітний туристичний продукт, що поєднує традицію і гостинність, ринковий простір і рекреаційну сферу людського життя, а й створює добробут, нові суспільні відносини, які потребують дотримання прав та інтересів усіх його учасників, цивілізованих приватноправових інструментів регулювання і захисту.

Найбільший інтерес у сучасних умовах викликають питання правового регулювання відносин у сфері туризму, зокрема, зростає потреба у формуванні нових теоретичних і практичних підходів до забезпечення стабільності цивільних правовідносин у туристичній діяльності, яка переважно залежить від реалізації взаємних прав і обов'язків учасників відповідних відносин.

Поряд із приватноправовим походженням відносин у сфері туризму, які базуються на положеннях про предмет, метод, систему і принципи цивільного права, суб'єктний їх склад (склад учасників), реалізацію і захист особистих немайнових і майнових прав їх учасників, не слід забувати також про їх публічно-правову складову.

Туристичні відносини можна розглядати на двох рівнях: міждержавні відносини у галузі туризму, які відповідно до їх природи регулюються нормами міжнародного публічного права, і внутрішньодержавні відносини у галузі туризму, які підлягають як приватно-, так і публічно-правовому регулюванню національним правом окремих держав.

Правове регулювання туристичних відносин має комплексний характер і поєднує в собі як приватноправові, так і публічно-правові способи регулювання. Втім, основою сучасного правового регулювання відносин індустрії туризму є норми цивільного права, оскільки саме вони опосередковують відносини товарно-грошового обігу у цьому виді відносин.

Окрім туриста, туроператора і турагента як основних учасників туристичних відносин, слід вирізняти також інших суб'єктів підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг тощо.

Правовий статус туриста досі до кінця не з'ясований і традиційно викликає дискусії в наукових колах. У зв'язку з тим, що й дотепер не опрацьовано чіткого, єдиного розуміння суті туризму, туристичних послуг, туристичного продукту і туристичної діяльності, залишається до кінця нез'ясованим і питання – хто є туристом.

Законодавець у ст. 5 Закону називає учасниками юридичних і фізичних осіб, які створюють туристичний продукт, надають туристичні послуги (перевезення, тимчасового розміщення, харчування, екскурсійного, курортного, спортивного, розважального та іншого обслуговування) чи здійснюють посередницьку діяльність із надання характерних та супутніх послуг, а також громадян України, іноземців чи осіб без громадянства (туристи, екскурсанти, відвідувачі та інші), в інтересах яких здійснюється туристична діяльність, з чим, в цілому можна погодитись.

За останні десятиліття у сфері регулювання відносин у сфері туризму, загалом у туристичній діяльності, сталися суттєві зміни. Ці зміни торкаються всіх без винятку учасників туристичного ринку, але передусім – туроператорів, у результаті змін змісту і форми їх діяльності.

В Україні в останні роки з об'єктивних причин складної політичної та економічної ситуації значно знизився зовнішній туристичний потік, але зросла потреба у розвитку внутрішнього туризму, тому потребує подальшого удосконалення як сам перелік, визначення і з'ясування ознак, прав та обов'язків учасників туристичних відносин, так і робота на перспективу – для того, щоб вітчизняне законодавство відповідало міжнародним вимогам і вимогам розвинених країн, особливо в умовах безвізового режиму з країнами Європейського Союзу, який очікується у цьому році.

Використані джерела

1. *Енциклопедичний словник-довідник з туризму* / автори-укладачі: В. А. Смолій, В. К. Федорченко, В. І. Цибух ; передмова В. М. Литвина. – К. : Слово, 2006. – 372 с.
2. *Про туризм* : Закон України від 15 вересня 1995 р. № 324/95 // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 31. – Ст. 241.
3. *Цивільний кодекс України* від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
4. *Мігущенко Ю. В.* Державне регулювання туристично-рекреаційної сфери України як передумова підвищення конкурентоспроможності туристичної галузі / Ю. В. Мігущенко // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. – 2007. – Вып. 3.
5. *Фролова Т. А.* Экономика и управление в сфере социально-культурного сервиса и туризма: Конспект лекций / Т. А. Фролова. – Таганрог: ТТИ ЮФУ, 2010.
6. *В'їзний туризм* : навч. посіб. / Авторський колектив: Коваль П. Ф., Алешугіна Н. О., Андреева Г. П., Зеленська О. О., Григор'єва Т. В., Пархоменко О. Г., Дудко В. Б., Михайловський М. О., Бондар С. І. – Ніжин, Вид-во Лук'яненко В. В., 2010. – 304 с.
7. *Король О. Д.* Порівняльний аналіз розвитку міжнародного (іноземного) туризму в Україні та Польщі. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту / О. Д. Король. – 2009. – Вип. 3.
8. *Cohen E.* Who is a tourist? A conceptual clarification / E. Cohen // Sociological Review, 1974. – № 22.
9. *Турист как потребитель туристских услуг* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://isfic.info/turs/kussir07.htm>.

Кохановський В. О. Учасники цивільно-правових відносин у сфері туризму

Стаття присвячена аналізу поняття і видів учасників цивільно-правових відносин у сфері туризму. Приділено увагу значенню туризму і туристичних відносин у сучасному глобалізованому світі, визначенню правової природи відносин у сфері туризму. Доводиться потреба у формуванні нових теоретичних і практичних підходів до забезпечення стабільності цивільних правовідносин у туристичній діяльності, яка переважно залежить від реалізації взаємних прав і обов'язків учасників відповідних відносин. Досліджується поняття і правовий статус туриста як учасника туристичних відносин. Обґрунтовується, що правове регулювання туристичних відносин має комплексний характер і поєднує в собі як приватноправові, так і публічно-правові способи регулювання, що основою сучасного правового регулювання відносин індустрії туризму становлять норми цивільного права, оскільки саме вони опосередковують відносини товарно-грошового обігу у цьому виді відносин. Робиться висновок, що за останні десятиліття у сфері регулювання відносин у сфері туризму, загалом у туристичній діяльності, сталися суттєві зміни і що ці зміни торкаються всіх без винятку учасників туристичного ринку, але передусім – туроператорів, у результаті змін змісту і форми їх діяльності.

Ключові слова: учасники цивільно-правових відносин, суб'єкти цивільних правовідносин, турист, туроператор, цивільно-правові відносини у сфері туризму, цивільно-правове регулювання відносин у сфері туризму.

Кохановський В. А. Учасники громадянсько-правових відносин в сфері туризму

Стаття присвячена аналізу поняття і видів учасників громадянсько-правових відносин в сфері туризму. Уделяється увага значенню туризму і туристичних відносин в сучасному глобалізованому світі, визначенню правової природи відносин у сфері туризму.

правової природи отношений в сфері туризму. Доказується необхідність формування нових теоретических і практических підходів забезпечення стабільності гражданських правоотношений в туристической діяльності, которая преимущественно зависит от реализации взаимных прав и обязанностей участников соответствующих отношений. Изучается понятие и правовой статус туриста как участника туристических отношений. Доказується, что правовое регулирование туристических отношений носит комплексный характер и объединяет в себе как частноправовые, так и публично-правовые способы регулирования, что основу современного правового регулирования отношений индустрии туризма составляют нормы гражданского права, поскольку именно они опосредуют отношения товарно-денежного обмена в этом виде отношений. Делается вывод, что за последние десятилетия в сфері регулирования отношений в сфері туризма, в целом в туристической діяльності, произошли существенные изменения и что эти изменения касаются всех без исключения участников туристического рынка, но в первую очередь – туроператоров, в результате изменения содержания и формы их діяльності.

Ключевые слова: участники гражданско-правовых отношений, субъекты гражданских правоотношений, турист, туроператор, гражданско-правовые отношения в сфері туризма, гражданско-правовое регулирование отношений в сфері туризма.

Kokhanovskyi V. Members of civil-legal relations in the sphere of tourism

The article is devoted to analysis of the concept and types of participants in civil-legal relations in the sphere of tourism. Attention is paid to the value of tourism and tourist relations in today's globalized world, and the definition of the legal nature of relations in the sphere of tourism. The necessity of development of new theoretical and practical approaches to ensure the stability of civil relations in tourism, which mainly depends on the implementation of the mutual rights and obligations of parties to the relevant relationship. The concept and legal status as a party to the tourist relations is studied. It is proved that the legal regulation of tourist relations is complex and combines a private-law and public-legal regulation means that the foundation of modern legal regulation of the tourism industry relations in the rules of civil law, since they mediate relations of commodity-money turnover in this kind of relationship. It concludes that over the past decade in the field of regulation in the field of tourism relations, in general tourism activities, there have been significant changes and that these changes apply to all without exception of the tourist market participants, but first of all – the touroperators, as a result of changes in the content and form activity.

Key words: members of civil-legal relations; subjects of civil relations; tourist, touroperator, civil-legal relations in the sphere of tourism; civil-legal regulation of relations in the sphere of tourism.

УДК 343.1

*Тетяна Олександрівна Кравчук,
здобувач кафедри права
Академії рекреаційних технологій та права*

ЗАЛУЧЕННЯ СПЕЦІАЛІСТА І ДОПИТ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА З МЕТОЮ ОЦІНКИ Й РОЗ'ЯСНЕННЯ ЕКСПЕРТНОГО ВИСНОВКУ

У зв'язку з тим, що судді не володіють різними спеціальними знаннями, для ефективної оцінки висновків експертів слід залучати різних спеціалістів і допитувати експертів стосовно їх висновків. Більш глибокого дослідження потребують питання щодо визначення поняття допиту та роз'яснення експерта.

Так, на відміну від кримінального судочинства, в адміністративному суді не передбачено використовувати таку форму, як допит експерта. В адміністративному судочинстві відсутнє таке поняття, як «допит», натомість використовують такі поняття, як «судовий виклик» та «роз'яснення в суді». Суд має право в судовому засіданні запропонувати експерту дати усне пояснення до свого висновку. Якщо експертиза проводилася у судовому засіданні, експерт може дати усний висновок (ч. 4 ст. 82 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України)) [1, с. 4]. Доцільно уніфікувати такі процесуальні поняття, як «допит експерта в суді», «допит експерта», «експерт», «права та обов'язки експерта», «висновок експерта» не лише в адміністративному судочинстві, а й привести усі поняття до одного системного блоку з визначенням правового статусу та однозначного тлумачення в усьому юридичному процесі.

Залучення спеціаліста в судові засідання необхідне для надання відповідей на поставлені судом запитання, усних консультацій та письмових роз'яснень, звернення уваги суду на характерні обставини чи особливості доказів, а у разі потреби – надання суду технічної допомоги (ч. 3 ст. 67 КАС України). Допомога спеціаліста не може стосуватися правових питань (ч. 4 ст. 67 КАС України) [1, с. 2].

Допит експерта в суді (ст. 356 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України)), усне пояснення до висновку (ч. 4 ст. 82 КАС України, ст. 189 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), ст. 151 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КупАП), ст. 41 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України)) проводиться з метою роз'яснення і доповнення даного ним висновку. Питання, поставлені експертам, і відповіді на них, заносяться до протоколу судового засідання або приєднуються до справи (ч. 4 ст. 82 КАС України, ч. 2 ст. 147 ЦПК України, ч. 4 ст. 189 ЦПК України, ст. 41 ГПК України).